

CAVID ƏLİSGƏNDƏRLİ

Bakı Dövlət Universiteti,

Beynəlxalq Münasibətlər və İqtisadiyyat fakültəsi

E-mail: javid_alisgandarli@yahoo.com

**“ƏRƏB BAHARI” (ANALİTİK BAXIŞ).
“ƏRƏB BAHARI” KONTEKSTİNDƏ TÜRKİYƏ VƏ İRAN**

Açar sözlər: “Ərəb baharı”, Türkiyə Çümhuriyyəti, İran İslam Respublikası, regional əməkdaşlıq, siyasi maraqlar, “internet- inqilab”

Ключевые слова: “Арабская весна”, Турецкая Республика, Иранская Исламская Республика, региональное сотрудничество, политические интересы, «интернет-революция»

Keywords: "Arab Spring", The Republic of Turkey, The Islamic Republic of Iran, regional cooperation, political interests, "Internet-Revolution"

Giriş. Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemi hazırda böyük dəyişikliklər dövrünü yaşayır və bu dəyişikliklər ümumilikdə dünya dövlətlərinin hər birinə ayrı-ayrılıqda öz təsirini göstərir. Belə dəyişikliklərdən biri də dünyanın geosiyasi mənzərəsinin dəyişməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən, Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə baş verən “Ərəb baharı” prosesidir. Ümumilikdə bölgədə baş verən proseslərin bölgənin güc dövlətləri olan Türkiyə və İrandan yan keçməməsi təbii hadisədir. Eyni zamanda, bu da təbiidir ki, haqqında bəhs edilən dövlətlərin dünyada baş verən dəyişikliklərə baxışlarında oxşarlıqlar və fərqliliklər mövcuddur. Bu məsələlərə münasibət Türkiyə və İranın bölgə dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə, bir çox hallarda hətta onların bölgədə maraqları olan digər dövlətlərlə əlaqələrinə də təsir edir. Hazırkı məqalədə ümumilikdə “Ərəb baharı” prosesindən danışılacaq, bu məsələyə regionun güc dövlətləri olan Türkiyə və İranın münasibətindən, həmçinin bu hadisələrin Türkiyə və İranın xarici siyasət fəaliyyətinə təsiri məsələlərindən bəhs ediləcək.

Bu məsələlərə münasibət Türkiyə və İranın bölgə dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə, bir çox hallarda hətta onların bölgədə maraqları olan digər dövlətlərlə əlaqələrinə də təsir edir. Hazırkı məqalədə ümumilikdə “Ərəb baharı” prosesindən danışılacaq, bu məsələyə regionun güc dövlətləri olan Türkiyə və İranın münasibətindən, həmçinin bu hadisələrin Türkiyə və İranın xarici siyasət fəaliyyətinə təsiri məsələlərindən bəhs ediləcək.

“Ərəb baharı” (analitik baxış). Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə baş verən “Ərəb baharı” 2010-cu ilin dekabrından ərəb ölkələrində işsizlik, ərzaq qiymətlərinin yüksəlməsi, söz azadlığı, bürokratik əngəllər və aşağı həyat səviyyəsi ilə əlaqədar başlayan etiraz nümayişləridir (1, s.127). İlk qiyam 2010-cu il 18 dekabrda Tunisdə başlamış və 1987-ci ildən hakimiyyətdə olan dövlət başçısı Zeynalabdin bin Əlinin ölkəni tərk etməsi və onun qurduğu siyasi sistemin çökməsi ilə nəticələnmişdir. Bunun ardınca inqilab dalğası bir-birinin ardınca digər ərəb ölkələrinə də keçdi. İlk vaxtlarda regionda inqilab dalğasının sürətlə yayılmasının əsas səbəblərindən biri kimi ərəb ölkələrinin daxili problemləri, başqa sözlə iqtisadi problemlər və kütlələrin yoxsulluq həddində yaşaması göstərilirdi (bu haqda ətraflı bax: 2, s.263-272). Lakin ümumilikdə “Ərəb baharı” ilə bağlı irəli sürülən fikirlər və verilən proqnozlar (məsələn, “Ərəb baharı”nın “demokratiyanın yeni dalğası” olması – C.Ə.) özünü tam olaraq doğrultmadı.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

2011-ci ilin əvvəllində çoxlarının bu prosesin bütün ərəb dünyasına yayılacağından əmin olmasına baxmayaraq, belə olmadı. İddialara görə, etirazların yatırılması (məsələn, Bəhreyyədə, İordaniyada və Küveytdə) və ya digər ölkələrə yayıla bilməməsi (məsələn, körfəz ölkələrində) xarici güclərin maraqları ucbatından baş tutmadı. O cümlədən, Yəməndə və Suriyada inqilabın qələbə çalmamasında xarici amillərin təsirinin olması ilə bağlı iddialar da mövcuddur (3).

Ərəb inqilablarının yalnız daxili amillərin təsiri ilə baş verdiyini qəbul etməyin tam doğru olmadığı haqda fikirlər də mövcuddur. Belə ki, "Ərəb baharı"nın ABŞ-ın "Böyük Orta Doğu Projesi"nin tərkib hissəsi olduğu haqda ehtimallar irəli sürülür. Layihənin rəsmi olaraq elan edilən əsas məqsədinin "azad olmayan ölkələrə demokratiya gətirmək" olduğunu bilirik. ABŞ prezidentinin köməkçisi Dik Çeyninin sözlərinə görə, Böyük Orta Doğu Projesinin məqsədi bütünlükdə bölgədə demokratiyanı yaymaq, regionu inkişaf etdirmək və sülhü qarantıya altına almaqdan ibarətdir. ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi K.Rays isə layihəni "Mərakeşdən Çin sərhəddinə qədər 22 ölkənin siyasi və iqtisadi coğrafiyasını dəyişdirəcək" layihə kimi səciyyələndirmişdi (3). Bu açıqlamalara əsaslanaraq, bəzi şərhçilər "ərəb bahar"ının daha çox xaricdən idarə edilən proses olduğu haqda fikirlərdə haqlı olduqlarını iddia edirlər.

Hadisələrin başlandığı andan etibarən bir çox region dövlətlərinin və global güclərin prosesə öz maraqları çərçivəsindən yanaşması da açıq şəkildə görünür. Belə ki, Yəmən yerləşdiyi məkan və milli-dini vəziyyətinə görə, ABŞ və Səudiyyə Ərəbistanı üçün mühüm ölkədir. Suriya ilə bağlı vəziyyət isə daha mürəkkəbdir. Orta Şərqnin əsas ölkələrindən olan Suriyada maraqlı olan dövlətlər daha çoxdur. Suriya üzərində təsir əldə etmək istəyən qüvvələr sırasında ABŞ, AB, Çin, Rusiya, Türkiyənin adları qeyd edilir. ABŞ, AB və Türkiyə hazırki hakimiyyətin dəyişməsində, Rusiya, İran və Çin isə B.Əsədin qalmasında maraqlıdırlar. Suriya məsələsində daha bir məqam var ki, bu da İsrail faktorudur. İsrail üçün Bəşər Əsədin hakimiyyətdən getməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Misirdən sonra ərəb dünyası ilə bağları az qala qırılma həddinə gələn İsrail üçün İran və Livan xəttinin birləşdiricisi olan Suriyada Əsəd rejiminin getməsi "nəfəslik" rolunu oynaya bilər. Amma Suriya inqilabının İsrail üçün daha təhlükəli məqamı yeni Suriya hökumətinin Türkiyəyə münasibətinin necə olacağı ilə bağlıdır. Hazırda Suriya müxalifəti Türkiyəni özünə qərargah seçib və bu ölkə ilə sıx əlaqələrinin olduğunu gizlətmir. Aydındır ki, Türkiyəni özləri üçün model olaraq görən Suriya müxalifəti qələbə çaldıqdan sonra da Türkiyə ilə yaxın mütəfiqlik münasibətlərində olacaq. Bu isə o deməkdir ki, yeni Suriya ən azından 2011-ci il inqilabından sonrakı Misir kimi olmağa meyllənəcək ki, bu da başqa sözlə, İsrailə ağır zərbə olacaq deməkdir. Xatırladaq ki, 2011-ci il inqilabından sonra Misirdə keçirilmiş seçkilər nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş Məhəmməd Mursi İsrailə sülh müqaviləsinə, yəni Kemp-Devid sazişinə yenidən baxa biləcəyini elan etmiş (4; 5) və İsrailə qarşı sərt mövqe tutmuşdu. Sonradan Prezident administrasiyası M.Mursinin əslində belə demədiyini, Misirin bundan sonra da əvvəllər imzalanmış müqavilə və öhdəliklərə sadıq qalacağını bəyan etsə də (6), hər halda İsrailə münasibətlərdə gərginlik yaşanmışdı. Təqibdən qaçan fələstinli silahlıların təqibi zamanı israili əsgərlərin açdığı atəş nəticəsində 5 misirli əsgərin həlak olmasına cavab olaraq, Qahirədə İsrail səfirliyinə hücum, yerli polisın hadisələrə müdaxilə etməməsi, səfirin ölkədən çıxarılması və s. hadisələr baş vermişdi (7). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Misirin Kemp-Devid müqaviləsinə yenidən baxacağı təqdirdə, Misirin bu müqaviləni imzaladığına görə ABŞ-dan hər il aldığı yardımın dayandırılacağı haqda xəbərdarlıq edildiyi və Misir müxalifətinin də bundan çox narahat olduğu haqda məlumatlar da yayılmışdı (8). Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, həqiqətən də Suriyada proseslərin bu qədər uzanmasının səbəbi, əsas güclərin onunla bağlı razılığa gələ bilməməsidir. Suriyada hakimiyyətin siyasətinə Rusiyanın və xüsusilə də İranın dəstəyi danılmazdır. Hazırda

İran Suriyada baş verən hadisələrdə və prosesdə birbaşa iştirak edən ikinci dövlət hesab edilir. İranla Suriyanı birləşdirən əsas amil, hər ikisinin İsrailə qarşı düşmən mövqedə olmasıdır. Hazırda Suriya İranla birlikdə Fələstində İsrailə qarşı qruplaşmaları maddi və mənəvi cəhətdən dəstəkləməkdədir. Suriyada hakimiyyətin devrilməsi İranın özünə düşmən hesab etdiyi qüvvələrlə mübarizəsində təklənməsi demək olar.

Ümumilikdə etirazçıların xaricdən siyasi, iqtisadi, informasiya və hərbi vasitələrlə dəstəklənməsi, hakimiyyət çevrilişindən sonra xarici dövlətlərin və onlara məxsus şirkətlərin ölkələrin neft-qaz yataqlarını yenidən bölüşdürməsi məsələləri də xarici amillərin təsiri haqda olan fikirləri təsdiq edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2009-cu ildən haqqında danışıqlar başlanmış, 2011-ci ilin iyulunda İran, İraq və Suriya arasında imzalanmış və "İslam qaz kəməri" adı almış qaz kəmərinin də "Ərəb baharı"nın səbəbləri sırasında adı çəkilir (9; 10).

"Ərəb baharı"nın gözlənilməz nəticələri. Xarici dövlətlərin tələskənliyi ilə daxili şəraitin demokratiyaya tam hazır olmaması arasındakı uyğunsuzluq nəticəsində inqilabların baş verdiyi ölkələrdə hazırda siyasi-ictimai gərginlik, radikalıq, separatizm özünü göstərir. Bunun səbəblərindən biri odur ki, mövcud rejimlərin hər vasitə ilə devrilməsinə çalışan qərb dövlətlərinin müxalifətçilərə yardımından bəzən daha təhlükəli qüvvələr də yararlanırlar. Liviyadakı müharibə zamanı Əl-Qaidə üzvlərinin bu ölkəyə axınına və xüsusi aktivlik nümayiş etdirməsinə Qərb siyasi dairələrində ciddi reaksiya verilməməsi buna sübutdur. Nəticədə, ərəb ölkələrindəki inqilablardan sonra demokratik dəyərlərə əsaslanan rejimlərin qurulacağı haqda məsələ nəinki sual altındadır, hətta bir sıra hallarda milli dövlətçiliyin özünün də varlığına real təhdidlər yaranmışdır. Hələlik isə "Ərəb baharı"ndan əsasən bölgədə təsirini artırmağa çalışan qərb dövlətləri, daha çox gəlir qazanmaq istəyən transmilli şirkətlər, Əfqanıstanda və Pakistanda aparılan antiterror fəaliyyətində zərbə alan və öz "baharını" yaşamaq istəyən Əl-Qaidə yararlanırlar.

Ümumilikdə "Ərəb baharı"nın başladığı andan bu günə qədər nəticələrini qısa olaraq nəzərdən keçirərkən, aşağıdakı mənzərənin şahidi olarıq.

I. *Inqilablar nəticəsində 4 dövlətdə (Tunis, Misir, Liviya və Yəmən) hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi.*

II. *Bəzi ölkələrdə (Sudan, İraq) prezidentlər hazırkı səlahiyyət müddətləri başa çatdığına istefa edəcəklərini vəd etdilər.*

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

III. *Bəzi ölkələrdə (Əlcəzair, Livan, İordaniya, Mavritaniya, Oman, Səudiyyə Ərəbistanı, Cibuti, Mərakeş, Bəhreyn, İran, Küveyt, Qərbi Saxara) hökumət yeniləndi, müəyyən dəyişikliklər həyata keçirildi.*

Hələ də davam etməkdə olan “Ərəb baharı” nəticəsində region ölkələrinə milyardlarla ölçülən iqtisadi və maliyyə zərəri dəydiyi deyilir, təxminən 1,5 milyon insanın öldüyü bildirilir. 2012-ci ilin sonuna aid olan məlumatlarda inqilablar nəticəsində ərəb ölkələrinə dəyən zərərin 120 milyard dollar həcmində olduğu, ərəb ölkələrinə xarici investisiya qoyuluşunun 24% azalaraq 50 milyard dollara düşdüyü qeyd edilir. Dəyən zərərin göstərilən həddə qalmayacağı, 225 milyard dollara çatacağı ehtimal olunur (11).

“*İnternet-inqilab*”. “Ərəb baharı” ilə bağlı məsələləri araşdırarkən diqqətimizi çəkən bir məsələni xüsusi qeyd etmək istədik. “Ərəb baharı”nın gerçəkləşməsi prosesində qırmızı xətlə keçən “sosial şəbəkələrin rolu” məsələsi. “Ərəb baharı”nın, Şimali Afrika və Yaxın Şərq hadisələrinin təşkilində sosial şəbəkələrin rolu haqqında həm analitiklər, həm də hadisələrin iştirakçıları çox danışılar. Hətta hadisələrin ən məşhur iştirakçıları olan misirli blogger Vael Qonim və tunisli blogger Lina Ben Menninin adları 2011-ci ildə Nobel mükafatına təqdim ediləcək namizədlər sırasında hallanırdı. Amerikanın “Time” jurnalı V.Qonimi 2011-ci ilin “Ən nüfuzlu adamı” elan etmişdi (12).

“Ərəb baharı”nın ilk günlərindən Facebook, Twitter və YouTube saytlarının mitinqlərin və nümayişlərin təşkilində, xəbərlərin ötürülməsində əsas rol oynadığı qeyd edilir. Noutbook, BlackBerry və iPhone-ların vasitəsilə insanların bir-birini məlumatlandırıdığı, həmfikirliyi ilə əlaqə saxladığı, məlumat ötürdüyü, etiraz aksiyaları təşkil etdiyi bildirilir. Misirdə isə hətta hökumət nümayəndələrinin də internetdən istifadə etdiyi haqda məlumatlar var. Belə ki, əvvəl internetin bağlanmasına baxmayaraq, növbəti hökumət böhranı zamanı Baş nazir İsam Şərifin 6 gün ərzində bağlı saxlanmış internet vasitəsilə “nazir postuna kimlərin təyin edilməsi” ilə bağlı Facebookda sorğu keçirdiyi məlumdur. Ümumiyyətlə, haqqında danışılan məsələlərə münasibətdə fikirlər müxtəlifdir. Hadisələrin iştirakçıları baş verənləri “kommunikasiyaya əsaslanan inqilab” adlandırırdılar. Ekspertlər arasında isə məsələyə münasibət birmənalı deyil. Onlardan bəziləri deyilənləri ciddi qəbul etmir və bunların sadəcə Facebook və Twitter saytları üçün növbəti reklam aksiyası olduğu fikrini irəli sürürlər. Digər 1 qismin fikirlərinə görə, əvvəlki illərdə edilən cəhdlər uğursuz olsalar da (məsələn, Tibetdə, Qırğızıstanda), 2001-ci ilin əvvəllərində ərəb ölkələrində baş verənlər artıq yeni eranın - “internet inqilabı erası”nın başladığını əyani şəkildə göstərdi (13). İREX Beynəlxalq media proqramının direktoru, Yaxın Şərqdə və keçmiş Sovetlər İttifaqı ərazisində müstəqil Kütləvi İnformasiya Vasitələri və məhkəmə islahatlarının inkişafı proqramının inzibatçısı M.Mirniy belə hesab edir ki, internetdən yalnız nümayişlərin koordinasiya edilməsində istifadə edildiyini güman etmək səhv olar. KİV-lərin ciddi dövlət nəzarətində olduğu ölkələrdə Facebook və Twitter minlərlə insanların küçələrə çıxarılması üçün mühüm vasitə olub. Amma eyni zamanda, məsələlərin başqa tərəflərini də görmək lazımdır. İnternet sadəcə “barıt dolu çəlləyin partlamasına səbəb olan kibrit çöpü funksiyasını yerinə yetirib” (13).

“Ərəb baharı”nın region ölkələrinə təsiri. “Ərəb baharı” yalnız prosesin baş verdiyi konkret ərəb ölkələrində siyasi dəyişikliklərə səbəb olmaqla kifayətlənmir, ümumilikdə region ölkələrindən də yan keçmir. Orta Şərq üzərindən aparılan siyasət dünya miqyasındakı siyasi gedişləri də müəyyən edir. Bu regionda hakim olan güclərin eyni zamanda regional və dünya miqyaslı siyasi problemlərin həllində söz sahibi olmaq imkanlarını artırmış ola bilər. Bu baxımdan, ABŞ və müttəfiqləri İran körfəzində daha çox təsir gücünə malik olmaq üçün ciddi addımlar atmaqdadırlar. Ümumilikdə isə, “Ərəb baharı” adı altında baş verən bu hadisələr bir

çox dövlətlər üçün fürsətlər yaratmaqdadır (14). Bu baxımdan, problemin regionun super dövlətləri olan Türkiyə və İrana təsiri, bu ölkələrin problemə münasibətinin öyrənilməsi böyük maraq doğurur.

Belə bir fikir mövcuddur ki, ümumilikdə “Ərəb baharı” ilə bağlı məsələlərdə Türkiyə İrandan fəal olmuşdur (1, s.9). İran bölgədə baş verən hadisələrdə nə qədər maraqlı olsa da, Tunis, Misir və Livan inqilablarına münasibətdə çox da fəallıq göstərməmişdir. Bu ölkələrin hər biri ilə daha sıx siyasi və iqtisadi münasibətləri olan Türkiyənin mövqeyi isə fərqli olmuşdur. İran rəsmiləri Tunisdə başlayan, daha sonra Misir və Livianı əhatə edən “Ərəb baharı”nın İran İslam inqilabından qaynaqlandığını bildirirlər. Suriyada “Ərəb baharı”na gəlincə isə, həm Suriya, həm də İran rəsmiləri bunun İsrailin maraqlarına xidmət etdiyi fikrindədirlər. Türkiyə rəsmilərinin fikrincə, “Ərəb baharı” regionun demokratikləşməsi zərurətindən doğan və sadəcə ərəb dövlətlərinə xas olan siyasi bir prosesdir.

Əslində, hadisələrin lap başlanğıcından “Ərəb baharı”nın gec-tez regionda fərqli istiqamətdə inkişaf edəcəyi heç kimdə şübhə doğurmurdu. Bu baxımdan, regionun etnik və dini baxımdan müxtəlifliyi nəzər alınsa, baş verən hadisələrin fonunda regionda yeni “oyunçular”ın peyda olduğunu görmək olar. Belə ki, Suriya münaqişəsinin uzanması ilə regionda gündəmə gələn siyasi proseslərdən biri də kürd məsələsinin daha ciddi şəkildə qabardılması oldu. Hətta PKK terror təşkilatının lideri Murat Karayılan Qətərin “əl-Cəzirə” telekanalına açıqlamasında “Ərəb baharı”ndan ilham alaraq regionda “kürd baharı”nın baş verəcəyinə ümidvar olduğunu bildirmişdi.

Ərəb baharının yaşandığı ilk gündən Türkiyə 2 prinsip irəli sürüb və indi də bu prinsiplər dəyişməz olaraq qalmaqdadır. 1-ci prinsip, Türkiyə ərəb ölkələrində demokratik dəyişikliklər tələb edən xalqların yanında olacaq. 2-ci prinsip, bu dönəmin qan tökülmədən başa çatması üçün mümkün olan bütün diplomatik yollardan istifadə edilməsinə çalışacaq (14). Suriyaya gəlincə, Türkiyə Xarici İşlər naziri Ə.Davudoğlu bildirir ki, Türkiyənin proseslərin başladığı andan hər cür diplomatik vasitədən istifadəyə cəhd etməsinə baxmayaraq, konkret bir nəticə əldə olunmayıb. Türkiyə bu gün yalnız Suriya ilə sorun yaşayır. Ondan başqa heç bir ölkə ilə münasibətlərdə problem yoxdur. Ümumilikdə Orta Şərq (Şimali Afrika hövzəsi, İraq – Suriya – Livan hövzəsi, Körfəz hövzəsi və Aden körfəzi) siyasətinə mühüm əhəmiyyət verən Türkiyə burada daha fəal siyasət yeritməyi, hövzə ölkələri ilə münasibətlərini bir daha nəzərdən keçirməli olduğunu hesab edir. Belə ki, global və güclü ilk 10 dövlət siyahısında yer almaq istəyən Türkiyə belə hesab edir ki, bu niyyətini bölgə ilə siyasi və iqtisadi integrasiyanı gerçəkləşdirməklə mümkün edə bilər.

Bəzi türkijəli araşdırmaçılar belə hesab edirlər ki, Türkiyənin ümumilikdə, “Ərəb Baharı” sonrası regional siyasəti, ərəb narazılıqlarının nəticəsi olsa da, özündən əvvəl baş vermiş hadisələrdən ayrı öyrənilməməlidir. “Ərəb Baharı” sonrası siyasəti anlamaq üçün 3 alt dönmə dövrü nəzərdən keçirilməlidir:

1.İki qütblü dünyanın sona çatması və Körfəz savaşı (1990-1991) ilə ortaya çıxan dönmə

2.11 sentyabr hadisələri ilə bölgədə ABŞ-ın İraqı işğalı sonrası meydana çıxan düzən

3.Ərəb narazılıqlarının təsiri ilə formalaşan regional siyasət (15).

Birinci dövrdə dünyanın supergücünə çevrilən ABŞ-ın ikinci dövrdə zəifləməyə başladığı qeyd edilir. Belə ki, bölgə dövlətləri tərəfindən ABŞ-ın yenidən hegemoniya qurma istəyinə qarşı çıxdı. Bu dönmə ABŞ-ın global və regional güc olaraq zəiflədiyi, bölgə aktorları olan Türkiyə və İranın isə bölgə siyasətinin artmağa başladığı dövrün başlanğıcı oldu. Bu dövr üçün Türkiyə xarici siyasətinin tək problemi İsrailə münasibətlərinin pozulması oldu.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

Lakin İsrailə münasibətlərin pozulması özü də, Türkiyənin bölgədəki gücünün bir qədər artmasına, İranla münasibətlərinin bir qədər normallaşmasına səbəb oldu. ABŞ-ın beynəlxalq və regional düzəndə Orta Doğu planları gerçəkləşmədi. Bu siyasət ilk növbədə ABŞ-ın müttəfiqləri olan Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı və Misir tərəfindən zəiflədildi. Bu dövəndə ABŞ-ın bölgədəki siyasətindən narahat olan Türkiyə də ona münasibətdə “yumşaq dəngələmə” siyasəti yürütməyə başladı. Bu siyasət çərçivəsində, ABŞ-ın narazılığına baxmayaraq, qarşı tərəf aktorları olan Suriya, Həmas, İranla münasibətlərini inkişaf etdirməyə başladı. C.Buşun hakimiyyəti dövründə, yəni 2000-ci illərdə ABŞ beynəlxalq münasibətlərdə fərqli ideologiyaya əsaslanan yeni bir düzən qurmağa cəhd etdi. C.Buş hakimiyyətinin realist qanadı, xüsusən də, 2006-cı il Lıvan savasından sonra, Böyük Orta Doğu Projesini ikinci plana ataraq, bölgədə məzhəbsel siyasət yürütməyə başladı. İranın bölgədə artmaqda olan təsirini azaltmaq üçün məzhəb ayrılığı ortaya atıldı. Türkiyə də öz tərəfindən İranın təsirinə qarşı müəyyən addımlar atdı: Suriya və Həmasla münasibətlərini artırmağa başladı, Fələstin məsələsində daha fəal mövqe tutmaqla öz məqsədinə çatmağa çalışdı. Nəticə etibarı ilə, bu dövəndə yenidən, ABŞ-ın hegemonluq istəyinin bölgə dövlətləri tərəfindən əngəlləndiyini görürük. ABŞ-ın bölgəsel gücünün iflas anı olan İraqın işğalının, əslində İran və Türkiyənin bölgə siyasətinin yüksələn xətlə inkişafı dövrünün başlanğıcı olduğunun şahidi oluruq (15, s.73).

Türkiyənin xarici siyasət kursunda baş verən dəyişikliklər öz növbəsində, həm region miqyasında, həm də bütünlükdə beynəlxalq aləmdə Türkiyənin özünə olan münasibətdə dəyişikliklər baş verməsi ilə nəticələndi. Bu dəyişikliklərin həm mənfi, həm də müsbət tərəfləri olduğunu qeyd etməyi lazım bilirik. Belə ki, “Ərəb baharı” ərəb dövlətlərinin Türkiyəyə birmənalı olmayan münasibətini dəyişdi, onun dövlətlərarası münasibətlərdə daha aktiv, sülhpərvər və əməkdaşlığa hazır dövlət imicini qabartdı. Hətta Türkiyəni ərəb dövlətləri üçün model halına gətirdi. Türkiyənin Qərblə yanaşı Şərqdə də aktiv şəkildə integrasiyaya meyilli olması, Avropa qarşısında öz maraqları naminə sərt duruşu onun Ərəb dünyasında nüfuzunu artırmaqla bərabər, regionda proseslərə birbaşa qatılmaq və söz sahibi olmaq, eləcə də regional problemlərlə bağlı hesablaşılmalı dövlət olmaq mövqeyinə qaldırdı. Türkiyənin İsrail siyasətində mövqeyinin isə ərəb dünyasına “anti-sionizm”, “İsrail düşmənliliyi”, “müsəlman birliyi” kimi hissləri yenidən qaytardığı haqfa fikirlər də mövcuddur (16, s.163).

Türkiyənin regionda liderliyə can atması və bu istiqamətdə fəaliyyəti Avropa dövlətlərinin ona münasibətdə siyasətinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, Avropa Türkiyənin bu mövqeyindən ehtiyatlanaraq onun Avropa cəmiyyətinə integrasiyasına mane olmaq üçün daha bir bəhanə tapdı. Daha konkret desək, Fransa, Danimarka, Hollandiya və eləcə də digər Avropa dövlətləri Türkiyəni “İslamçı” olmaqla günahlandırirlər. İsrail lobbisi də bu istiqamətdə fəaliyyətini gücləndirir (16, s.163). Və, Ermənistanın heç də az maraqlı olmayan yanaşması. Erməni araşdırmaçıları, politoloqları “Ərəb baharını” ümumilikdə “ərəblərin özlərinə qarşı soyqırımı” kimi qiymətləndirirlər. Belə hesab edirlər ki, Yaxın Şərqdə, xüsusən də Suriyada cərəyan edən hadisələr bölgədə geosiyasi duruma ciddi təsir edəcək. Ermənilər bu proseslər nəticəsində Yaxın Şərqdə Türkiyənin mövqeyinin möhkəmlənməsindən narahatdırlar. Türkiyənin Yaxın Şərqdə möhkəmlənməsi eyni zamanda onun Cənubi Qafqazda fəallaşmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da Ermənistanın maraqlarına qəti şəkildə uyğun gəlmir (17).

Nəticə. “Ərəb baharı”nın başlamasından 3 ilə yaxın vaxt keçir. Hadisələri başladığı gündən bu günə qədər izləyən, təhlil edən analitiklər, mütəxəssislər arasında belə bir fikir mövcuddur ki, “Ərəb baharı” gözləntiləri doğrultmadı, ehtimal edildiyi qədər inqilabi ola bilmədi. Başqa sözlə, yaxın zamanlarda Yaxın Şərq regionunda əsaslı dəyişikliklərin baş verəcəyinə ümid etmək olmaz. Və hətta belə bir fikir mövcuddur ki, əgər Suriyada B.Əsəd hakimiyyəti

yətdə qala biləcəksə, 2014-cü ildə mövcud olacaq Yaxın Şərq, ərəb inqilabları başladığı ərəfədə, yəni 2010-cu ildə olan Yaxın Şərqdən çox da fərqlənməyəcək (18). Ayrı-ayrılıqda regionda maraqlı dövlətlərə gəlincə isə, *ABŞ-in* regionu bütünlükdə, xüsusilə də İran və Suriyanı, yaxın zamanlarda öz təsir dairəsində görə bilmə ehtimalı çox aşağıdır. *Rusiyanın* isə əksinə, Suriya – Qərb münasibətlərində əldə etdiyi uğurdan sonra regionda mövqeyi bir qədər də möhkəmlənmiş oldu. Suriyaya təsiri daha da artdı. Ümumiyyətlə regionda hazırkı qarşıdurmanın ən ziddiyyətli nöqtəsi olan Suriyaya münasibətdə daha bir ehtimal da mövcuddur ki, Suriya ya Rusiya ilə daha da yaxınlaşacaq, ya da parçalanaraq, münafişə və narazılıqların hökm sürəcəyi ərazilərdən birinə çevriləcək. Misirin də Rusiya ilə yaxınlaşma ehtimallarının yüksək olduğu bildirilir.

Türkiyə və İrana münasibətləri ilə bağlı qeyd etmək istərdik ki, 2014-cü ilin yanvar ayında Türkiyənin Baş Naziri R.T.Ərdöğönün İrana rəsmi səfəri oldu. Bu səfərin gedişi və nəticələri ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Türkiyənin Qafqaz Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Oktay Hasan belə edir ki, ilk gündən Türkiyənin məqsədi Suriyada demokratiyanın və sülhün bərqərar olmasına nail olmaq idi. Lakin Qərb dövlətləri ilə birgə hərəkət etdiyi üçün özü də istəmədən çıxılmaz vəziyyətə düşüb və nəticədə, bu gün Suriyada baş verən bütün məsələlərdə az qala Türkiyə günahlandırılır. O.Hasanın fikrincə, rəsmi Ankaranın Suriyaya münasibətdə siyasəti (Türkiyə müxalifəti, İran və Rusiya isə B.Əsədi müdafiə edirlər) Türkiyənin həmçinin Rusiya və İranla da münasibətlərinə mənfi təsirsiz ötüşmür. Belə bir şəraitdə Baş nazirin İrana səfəri mövcud fikirlərin bir qədər yumsalmasına səbəb olacaq. Ölkələr arasında anlaşma eyni zamanda bütünlükdə regionda həm Türkiyənin, həm də İranın mövqelərinin güclənməsinə səbəb olacaq (19).

Digər bir fikrə görə, Suriya və İraq məsələlərinə münasibət Türkiyə ilə İran arasında narazılıq, bəzən hətta gərginlik yaradan məsələlərdən olmuşdur. Türkiyə bu problemləri diplomatiya və “yumşaq güc”dən istifadə etməklə, İran isə dini və məzhəb yaxınlığından istifadə yolu ilə həll etməyə çalışır. Başqa sözlə, iki ölkə arasında nüfuz mübarizəsi gedir. Lakin aralarındakı mövcud fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, regionda fəal aktorlar olmağa niyyətli olan hər iki dövlət, əməkdaşlıq etmək istiqamətində fəaliyyətlərini davam etdirməyə üstünlük verdiklərini bildirirlər (20).

İrana münasibətə gəlincə, fikrimizcə, İranın ABŞ-la münasibətlərinin yaxın zamanlarda normallaşacağına ümid etmək yanlış olar. Rusiya ilə İran arasında isə müttəfiqlik münasibətlərinin mövcudluğu heç kim üçün yenilik deyil. Türkiyənin də bölgədə rolu get-gedə artmaqda olan Rusiya ilə yaxınlaşmaya meyilli olacağı təxmin edilir, lakin eyni zamanda, bu yaxınlaşmanın Türkiyənin NATO üzvü olması səbəbindən çox da açıq-aydın şəkildə baş verməyəcəyi bildirilir (18). Öz tərəfimizdən bildirmək istərdik ki, Türkiyə və İranın son illərə aid xarici siyasət fəaliyyətlərinə nəzər salsaq, hər iki dövlətin regiona qaydaların kənardan gətirilməməli olduğu və region dövlətlərinin regionda daha fəal olmaları haqda məsələdə fikirləri üst-üstə düşür. Həm bu baxımdan, həm Rusiyanın da region dövlətlərindən biri olması baxımından və həm də bölgə ilə bağlı bəzi məsələlərə münasibətdə Qərb – Rusiya qarşıdurmasında Rusiyanın əldə etdiyi uğurlar fonunda yuxarıda irəli sürülən ehtimalların gerçək ola biləcəyini istisna etmirik.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Mohammad-Reza DJALILI, Thierry KELLNER. “*Arap Baharı*” Karşısında İran ve Türkiye. 1 Basım. Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2013.

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

2. Cavid ƏLİSGƏNDƏRLİ. “Ərəb baharı”: geosiyasi və geoiqtisadi maraqların qarşılıqlı təsiri / Tarix və onun problemləri, 2013 №4, s.263-272.
3. Mahdi Darius NAZEMROAYA. Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”. - <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>
4. Новый глава Египта готов пересмотреть договор с Израилем / http://www.mignews.com/news/politic/world/250612_155004_23962.html
5. Morsi to rethink Israel peace pact / <http://www.heraldsun.com.au/archive/news/islamist-morsi-elected-egypts-president/story-e6frf7lf-1226407313150>
6. Egypt denies Morsi gave interview to Iran's Fars agency / <http://english.ahram.org.eg/News/46170.aspx>
7. Egyptians break into Israel Embassy in Cairo / <http://www.washingtontimes.com/news/2011/sep/9/egyptians-break-israel-embassy-cairo/>
8. Egypt's Brotherhood warns US over aid cut-off / <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/2012216192619753593.html>
9. “Исламский газопровод” / <http://www.wprr.ru/archives/tag/islamskij-gazoprovod>
10. Галим БАХИТОВ. Началось масштабное строительство газопровода из Ирана в Сирию / http://islam-today.ru/ekonomika/nachalos_masshtabnoe_stroitelstvo_gazoprovoda_iz_irana_v_siriyu/
11. Ущерб от Арабской весны составит \$225 млрд / <http://www.vestifinance.ru/articles/22042>
12. The 2011 TIME 100. Wael Ghonim. Spokesman for a Revolution / http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2066367_2066369_2066437,0.html
13. Роль социальных сетей в организации «арабской весны» / http://www.memoid.ru/node/Rol_socialnyh_setej_v_organizacii_arabskoj-vesny
14. Ahmet DAVUTOĞLU. *Tarihin arkasında koşulmaz, içinde koşulur, önünde gidilir* // “*EkoAvrasiya*” *Ekonomik ve Srtatejik Araştırmalar Dergisi*, 2013, №1(21), səh.30-32
15. Meliha Benli ALTINIŞIK. *Ortadoğuda Bölgesel Düzen ve “Arap Baharı”* // “*Ortadoğu Analiz*”, Mayıs 2013. Cilt:5 – Sayı:53, s.72-73
16. Günel MUSTAFAYEVA. Yaxın Şərqdə siyasi proseslər: fərqli maraqlar və mövqelər // Tarix və onun problemləri, 2013, №3, s.161-166.
17. Конфликты и переговоры. Жертвами «Арабской весны» стали более 1,5 млн. людей на Ближнем Востоке – армянский политолог / <http://www.newsarmenia.ru/konflikt/20130613/42889781.html>
18. Jack A. GOLDSTONE. Understanding the Revolutions of 2011 / <http://www.foreignaffairs.com/articles/67694/jack-a-goldstone/understanding-the-revolutions-of-2011>
19. Эрдоган выводит Турцию из ловушки Запада - <http://newsland.com/news/detail/id/1314973/>
20. Sami KOHEN. İran’la ilişkiler: İşbirliği ve rekabet / http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=11240&lang=22&c_id=8&title=İran’la_ilişkiler:_İşbirliği_ve_rekabet

ДЖАВИД АЛИСКАНДАРЛИ*Бакинский Государственный Университет,
Факультет Международных отношений и Экономики***“АРАБСКАЯ ВЕСНА” (аналитический обзор).
ТУРЦИЯ И ИРАН В КОНТЕКСТЕ “АРАБСКОЙ ВЕСНЫ”**

Современные международные отношения переживают период больших перемен и эти изменения влияют на политику каждой отдельно взятой страны мира. Одним из таких перемен является происходящая в Северной Африке и на Ближнем Востоке «Арабская весна», которая оказывает ощутимое влияние на геополитическую карту мира. Отношение к этим событиям отдельно взятых государств влияет на взаимоотношения между государствами региона, а также на их отношения с государствами, имеющими интересы в регионе. Процесс «Арабской весны» и события, происходящие вокруг нее не обходят стороной такие важные региональные государства, как Турция и Иран. Естественно, что в отношении к происходящим событиям во взглядах двух этих государств существуют различия. В рамках данной статьи будут рассмотрены вопросы о процессе «Арабской весны», позиции Турции и Ирана в отношении «арабской весны», а также влияние данного процесса на внешнеполитический курс Турции и Ирана.

JAVID ALISGANDARLI*Baku State University,
Department of International Relations and Economics***THE “ARAB SPRING” (analytical review).
TURKEY AND IRAN IN CONTEXT OF THE “ARAB SPRING”**

The contemporary system of international relations is going through a stage of great changes and these changes affect all countries. One of these changes is the “Arab Spring” which is taking place in North Africa and Near East and is affecting the geopolitical view of the world in a large extent. It is natural that these processes affect the two powerful countries of the region - Turkey and Iran. These two countries have similarities and differences in their views on the changes taking place in the world. Turkey's and Iran's attitudes on these issues affect their relations with regional countries and other countries that are interested in the region. This article will focus on the “Arab Spring” in general and Turkey's and Iran's attitudes on the “Arab Spring” and how it affects their foreign relations.

*Rəyçilər: t.e.n.S.F.Ruintən, t.e.d.M.B.Fətəliyev**Bakı Dövlət Universitetinin “Türk xalqları tarixi” kafedrasının 31 yanvar 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №5).*